

—X'haġa, il-mużew l-aktar li hemm fuħħar. U kemm iġhożżuh! fiż-żġieg, fuq xkafef tal-kristall, fuq il-bellus. Nistħi ngħid, ma nafx x'jarawlu dal-fuħħar; u m'hux dejjem sħiħ għax aktarx xaqquf tara, bla sura ta' xejn. Nixtieq naf x'jista' wiehed jitgħallem minn nitfa ta' xaqqufa mirduma snin fit-trab.

—Jekk tassew tixtieq taf, wiehed jista' malajr iġhidlek. Hażin mita wiehed ma jafx u ma jridx jaf, għax fid-dinja hażin ma twieled jaf xejn, iżda biex wiehed jitgħallem, jaħ-tieg li jkun irid. Mela narggħu għall-fuħħar. Biex wiehed jarfa' u jgorr l-ilma jaħtieġ jagħmlu f'xi haġa li minnha l-ilma ma jgħaddix, u fid-dinja kollha fejn jinsab it-tafal il-bniedem qabad, minn l-eqdem żmenijiet, jagħgen it-tafal, u jsawru fi bwieqi, borom, qwies. Għax it-tafal samm u minnu l-ilma ma jgħaddix, hekk meta jkun niedi, hekk ukoll mita jinxeft u aktar mita jinħema. Naraw sal-lum dawk in-nies li jgħixu fil-barr, il-bogħod minn kull tagħlim tal-ġnus bojvod, jieklu biss dak li jsibu għal idejhom, hażix, frott, dud, u hwejjeġ li jsibu fil-qabda, dawn in-nies li l-anqas tgħallmu jgħattu ġisim-hom u jibnu djar fejn jiskennu, dawn in-nies iħossu l-ħtieġ li jaħżnu l-ilma u hekk kif isibu t-tafal isawru minnu fil-borom u qliel u bin-nar tax-xewk ma' dwarhom jaħmuhom.

Il-fuħħar isir malajr u minn trab li ma jiswiex flus, u min jaħdmu jista' jatih is-sura li jrid u mita idu toqgħod joħloq xogħol ta' reqqa u ta' ġmiel kbir. Dnub li l-fuħħar ma għandux qawwa kbira u b'laqta' ta' xejn jinkiser; iżda qabel ma l-bniedem għaraf jaħdem u jqasdar ir-ram, il-bronż u l-ħadid kellu jitqanna bil-fuħħar li bit-tqandil jinkiser malajr imma malajr jargħa' jissawwar. Haġa rħisa, tinħażen biex mita tinkiser toħroġ il-ġdid.

Issa billi l-ġnus kollha hażdmu u nqadew bil-fuħħar, għand-na naħsbu li aktar ma n-nies ġew il-quddiem fil-ġħerf isħaħ kien ikun il-fuħħar tagħhom għax il-ħaddiem, li għal l-ewwel kien isawwar borom u qliel kif ġie ġie, biż-żmien beda jaħdem aħjar u jseħbaħ xogħlu, laktar jekk il-fuħħar kien jinħtieġ għal xi maqdes biex fih jintrafa' xorb jew ikel li kellu jitqiegħed fuq il-midbaħ tal-Mulej tagħhom jew jigu f'idejn il-qassisin jew irħieb tagħhom f'xi maqiem. Hekk il-fuħħar mirqum, imnaqqax, imżewwaq, miżbugħ u mmelles beda jidher minn l-ewwel iżmna u kull ġens kellu senġha

għalih għax il-ħaddiem u l-imgħallem joħolqu minn żniedhom u hekk kull art għandha l-fuħħar tagħha u hekk kull żmien għandu l-fuħħar li bih jista' wiehed jagħirfu.

Il-fuħħar għandu haġja qasira, iżda mita jinkiser u jsir xaqquf qajla jintemm mita jkun moħmi kif imiss. Xaqquf moħmi sewwa ma jintemm qatt, l-anqas jekk jibqa' midfun eluf ta' snin. Ir-ram, il-ħadid, il-bronż jitmermer u maż-żmien jista' jisfa fix-xejn, imma x-xaqquf jibqa' dejjem kif ġie mixħut, barra mita l-fuħħara nkisret. Dnub li hawn Malta, ix-xaqquf jigħbruh għad-deffun, għax hekk biss jinqered: mita jsir trab mgħerreż bejn żewġ haġriet tal-qawwi!

Mita nafu dan kollu naraw kif minn xaqqufa migbura mill-ħamrija ta' għalqa, jew minn ġewwa għar, jew minn qiegħ ta' demus, nistgħu nagħirfu xi żmien għandha, jigi-feri min sawwarha u għal fejn. Biex ma nitbeġdux minn Malta, insemmu biss ix-xaqquf u l-fuħħar li wiehed jista' jiltaqa' miegħu hawnhekk.

Il-Griegi, ir-Rumani, il-Feniċi, dawk ta' Babilonja, ta' l-Assirja, tal-Masar (l-Eġittu) għandhom fuħħar għalihom u xaqquf jinagħraf u jista' jixhed fuq żmien u fuq min għamlu.

Malta għandha l-fuħħar tagħha u bi ftit taħbil il-moħħ min hu mdorri jidha f'dan il-ħsieb, malli jsib xaqqufa iġhidlek, ħin bla waqt, x'kienet u mita saret.

Jekk tkun iddur lejn Haġar Qim u tigbor xaqqufa minn l-art, x'aktar tkun ta' niesna ta' l-ewwel żmenijiet u jekk tkun sewda u mielsa u moħmija tajjed u msawra bir-reqqa, min jifhem iġhidlek: "dik għandha haħest elef sena, magħ-min mula min-nies ta' żmien il-ħaġar". Jekk tkun iddur lejn Borg In-Nadur, fuq ir-rili ta' Birżebbuġa, aktarx tiltaqa' ma' xaqquf ħamrani, mtabba bl-iswed, ħaxjen, moħmi hażin, min jifhem aktarx iġhidlek: "Dik xaqqufa ta' erbāt elef sena ilu ta' dawk in-nies li kellhom għodod tal-bronż. Il barra mir-Rabat fuq xi bur m'hux bogħod minn xi dwiemes issib xaqquf safrani, moħmi tajjed, b'eejjeċ ta' ġarar, qwies u msiebaħ li mill-għamla u mill-għaġna aktarx issib li kien foħħar tad-dwiemes ta' qabel żmien l-Insara.

Hdejn il-Mużew tar-Rabat, x'iżjed tiltaqa' ma' fuħħar jew xaqquf aħmar nar, mieles, maħdum b'reqqa kbira—dan hu fuħħar ta' Ruma jew bħal ta' Ruma.

Il-Għarab kellhom fuħħar biż-żlieġa, ħamrani, jew im-żewwaq bl-isfar u l-ikħal, jixbah il-fuħħar Sqalli għax l-ls-qallin baqqu sal-lum jaħdmu bħalu.

is^ " ^ l - o r a , ^ / , ^
jsma xaqquf dejn x, b n nmgarraf, ik, m, S,
fu haw^n -li.nnmru gnns ta dawk iz- meniiet "J S Wi
jmerih-

U hekk, mi>>> xaqquf imxerred fg alqa, wip ,
ia id min ghammar A dawk 1-in awi u x'nies ki,
u fejn kienu waslu fir-reqqa tax-xog ol u g alhS, ^
nies g aqlin u nies 1> kienu mxew ilquddiam «,3
u fifr-ti jin ta'darhom. «Bdm

Dan hu li jrid ig allimna m in nji bor fu ar
min'n fejn bini mwaqqa' u jonsbu fil-Mu ew biex ;T''
x'kienu misserijietna fi - mien 1-img oddi.

U g alhekk min i are« lejn il-fu ar u x-xaamrf J
Mn ew ikun qieg ed lg addi minn quddiemu 1- raiial
dawn ibg ejjer minn 1-ibg ed snin. Jokk ig addi qA|
Il-gemg a ta fu ar ta al Tarxien mn jistax ma jo idx
"Dawn in-nies kienu ta' amest elef sena ilu? Kemm kienu
ja dmu dawk il-Maltin? din x i lewwa ta' xog olx W
fdehen kellhom ! kemm konna '1quddiem dak i-men
g ax fu ar b al daku lasaru 1-anqas, nist ajjel, isir."

U hekk, minn mien g alie or, wie ed jara kif marm'j
quddiem jew 1-ura fis-snajja, u kif kull mien kienjaW
g ahhujnri x'jaf iil-g amla tal-fu ar.

U mill-fu ar ta' 1-oqbra nitg allmu x'kienu ja sbut^
qb> na fuq il- ajja ta' wara 1-mewt u x'qima kellhom niesM
R all-mejtin tag hom.

M w " - , " , " a & wejje o ra, ig allimna x-xaqquf tal-
ZT :s /nTm'm U'ih U'g ajnejna miftu a, g ax b *
; Z, 'T " " V' Rfiandhom g ajnejn u m a jarawx a w W
ma J18,1, "- * " x kif, | a | Bidna ' esu.

IS-SEMIN

y L-ILSIEN TAG HOM

Mita bniedem jm tie lu jitgtiallem xi Mm i
.rth jaqbad grammatka ta dak l-ilsien. jitg allimha i ffi
jaqra u jhsser kotba mmn dak l-dmen g al ilsien, sa ke^n
'i ossu li jkun tg allem biz-zejjed dak l-iisien. HdTvS
hekk m ajkunx wasal sabiex jara sewwa x'jista' wie ed
jitg allem mmn ilsien Jekk dan il-bniedem ji i mi8toqsi
ta' liema nisel huwa l-ilsien 1, jkun tg allem, kemm hia
twila l- rajja tieg u, fejn u mm kien bihjittellem „ mistoqsi'-
jiet o ra b al dawn, aktarx m a jwie bek xejn. Dana
ji ri, il-g aliex mhux kull min j a filsien, kemm jiktbu „
jit addtu, jista' jara' dak kollu li l-ilsien ikun ji hor ewwn
fih. Il-Grammatka hija kodi i ta' li ijiet sabiex turik taqrr,
u tikteb tajjeb, imma xejn m assemmilek fu k il-bid,, il-
a jja u l- rajja ta' l-ilsien. Biex tkun taf dawn il- wejje
trid tg addi g al tag lim ie or, li huwa Irfilto ija jew
lingwistika. L i wie ed jitg allem ilsien fuq il-grammatka
hija seng n, li wie ed jit a hem ilsien skond il filolo ij,,
hija xjevza.

Ix-xjenza tal-filolo ija m a hix wisq qadima. fl-g omef
ta' ft.it 'snin ilu, xejn m a kienu abbhi mo hom fiiq dan
it-tag lim; i da l-lum il-filolo ija hija wafida mix-xj"emn
li l-aktar imxew il-quddiem, u likixfu g al g ajnejna tagBnf
l-aktar sabi u ta' fejda fuq 1-eqdeni menjiet. Hija g axtet
i-ilsna, ajjin u mejtin, li l-lum nafu bihom, minn xninn
» g aqqdithom frn zez, miet kif ilsien huwa mnisselmmB
ie or, liema huwa 1-eqdem u xi rajja kellu, m m kien
frjn kien jit addet h'dan jew dak l-ilsien, ece-

Nistg ua na nafu bil-filolo ija jekk l-ilana ko ha L n»«
ejjin minn ilsien wie ed? Fost i-gfiornet " 1n kidl
"iva", u min"le". I da kull addjaqbe " ^ J f j g d
'T» hija qadima afna ng albekk W tota M • g g g ^
M-bog od minn l-istorja u tid ol trzmemjiet i t e- ^
, . I - mien liminnu tit addet Wstona, «MJ TM ^
;!-J'» li fil, il-lmiedem beda j al j ^ H n i K j a |
jP*«. I - mien ta'qabel, U fib 1h1'm [tkfiba n,a da -
fi«b, huwa mien U-Pi-e-istorw. " 1 b iefl l-istorja
x, knllimkien f in wie ed, >»/»•• 1 fjj*£ n-Babilon>z>
IIHl» aktar kmieni, milli ^ / ^ ol 523tatt | * a l l h o n
kle»» jiktbu 5000 sena qabel Nnstu. g al»